

NOVÁK ÉVA

Fekete lyukak

Kultúra

*Meghalt itt a vének szép reménye-álma
Idő öli azt meg, mert idő teremti –
Mondják, fiatalnak minden kapu tárva –
Tárva és mögötte vár minket a semmi.
Én is mondom: nézz a füstbe:
Színezüst, színezüst,
Te is elszállsz hűvös karikákban,
Mint a füst.*

(Bertolt Brecht)

Pár nappal ezelőtt, szélesen mosolygó tudósok jelentették be ismét, hogy újabb fekete lyukat találtak a Föld közelében. Fásultságom a hír hallatán eszembe kellett juttassa hatéves önmagammat, amint egy indigókék borítójú iskolai füzetbe körmöli lelkesen az ürrepülésről tudósító híreket, és odaragasztja az újságból kivágott képeket is, a mosolygó Gagarint, csak a Lajka kutya képét nem, mert nem akart minden egyes alkalommal felzokogni, ha magányos keringésére gondolt, amíg az űrhajót távvezérléssel fel nem robbantották. Heten át volt beszédtema az ürrepülés, középiskolásként újra felbukkant, Oriana Fallaci *Ha meghal a Nap* könyve kapcsán, barátaimmal adtuk körbe egymásnak elolvasni.

Földi hősökkel is találkozhattunk híradásokban, visszaemlékezésekben, mesékben, legendákban, és elveim kőbefaragottságának, időtállóságának köszönhetően, vagy éppen súlyosan elítélhetően, ebből a hőslistából néhányat kellett csak kihúzni.

Az űrhajósoknak már nem az a régebben sarkkutatóknak, más felfedezőknak kijáró elnéző mosoly jutott, amivel a köznép a fanatikusan értelmetlen vállalkozások végrehajtóit illette. A mosoly ellenére glória lebeg évszázadok óta a nagy

NOVÁK ÉVA (1955, Körmend) költő. 1998 óta jelennek meg versei magyarországi és határon túli folyóiratokban. Eddigi kötetei: Föbiák (2007), Egy másik nő (2010), Játékok (2013).

utazók, hódítók, felfedezők feje körül, akik többnyire kalandorként vágta neki útjaiknak, általában nem lebírhatalatlan kíváncsiságtól, közel sem tudományos érdeklődéstől hajtva. A mai álláspont szerint valószínűleg terroristaként kezelnénk őket, ha a meghódított területek legtöbbszörének tulajdonjogát vitatnánk, az idő múlásával azonban hőökké nemesültek.

Európában születtem, tehát hős vagyok, jelentette ki egy magyar író, az európaiság enyhe vagy súlyosabb felsőbbrendűségével, fel sem tételezve más földrészek lakóinak jogát hasonló kijelentésekhez.

Ki állíthatná, hogy bárkit érdemei szerint méltat vagy ítél el az utókor? Az évezredek során a társadalmakban és a társadalmi közvélekedésben akkora változások történtek, hogy világraszóló kegyetlenségek minősülnek jogos előrelépésnek, a mostani

kor embereinek megbocsátása, elfogadása, ítélkezése olyan rapszodikus, olyan esetleges, hogy kapkodhatjuk a fejünket, ez miért elfogadható, az miért elfogadhatatlan.

A hős akkor hős, ha a mi érdekeinkért harcol, az antihős akkor antihős, ha ellenünk, leírhatatlan (miért írtad le?) evidenciaként. A megosztottság örökké jelen levő tudata, a pólus-ellenpólus szükségessége, a jók-rosszak véget nem érő harca soha el nem tűnő ellenségképet feltételez. Kalandos életű felfedezők akkor lényegülnek át hősökké, ha bennünket gazdagítanak bármiképpen, de mindenben átcsörtető hódítók, ha elvesznek tőlünk. Az igazi hős az lenne, aki érdek nélkül tetszik?

„Korunk társadalma nem annyira demokrácia, mint inkább szabadidő-, média- és konzum-társadalom. Az ember ma, mint egy katalógusban, kikeresheti magának az identitását.” – nyilatkozik Philip Gröning rendező.

A huszonegyedik század emberének egyik legrémisztőbb hiányossága tehát az lenne, hogy nem tudja meghatározni magát? Az információhordozóktól nyüzsgő világban a szülők nemzedékének nem nehéz elhitetnie magával, hogy gyerekeik azzal az alaptudással felvértezten pattannak a napvilágra, amit elődeik felhalmoztak már, a kiegészítő részleteket tudásukhoz könnyen megszerezhetik. Ezért felejtődhet el a mindegyik nemzedék számára alapvetően szükséges információk átadása, és ezért ismétlődhetnek meg olyan folyamatok újra és újra, amelyeknek nem volna szabad megismétlődniük, ha nem halványulna az emlékezet, illetve akadnának, akik emlékeztetnének.

A helyzet az, ha akadnak is emlékeztetők, a társadalom szelíd türelemmel vagy agresszív nyugtalansággal próbálja kivárni elmúlásukat.

Ma megválaszolhatatlanabb, mint évtizedekkel, évszázadokkal ezelőtt, Vörösmarty Mihály kérdése: ment-e a világ a könyvek által elébb? A Gutenberg-galaxis McLuhan által megjósolt vége ugyan még nem következett be, de a könyvkiadás valódi virágzásán már túljutottunk, elég egy pillantás a könyvesboltok többségének diszkont jellegére, a kiadott könyvek felmérhetetlenül magas számára, a könyvrengete-

gekből kiemelkedés egyik fő, szinte kizárólagos eszközére, a pénzzel meg támogatott reklám elsődlegességére. Carlos Fuentes reménye, miszerint „az irodalom, a művészet visszaadja az életünket, amelyről a történelem rohanásában elfeledkezünk, mert lassacskán vidám robotokká válunk, akik halálra szórakozzák magukat”, naivan utópisztikus bizakodás az irodalom, a művészet jelentőségében. Olivier Compte itt-ott felbukkanó, verssutogó kommandója elszigetelt misszió, egyik célja, hogy megkísérelje a rohanó világot lelassítani.

A világot le kell-e lassítani, le lehet-e lassítani a művészet viszonylagos erejével? Az ember az, amit olvas – írta Jozsif Brodskij, az emberről alkotott millió meghatározás egyikeként. Az ember az, ahogyan értékeli – szól egy másik meghatározás. Mennyit ér a művészet, ha ma döntően az epigonok, parafrázisgyártók, valódi mondanivaló híján a nyelv vagy az adott művészeti terület szövetével, anyagával öncélúan bűvészkedők a legharsányabbak?

Sartre, aki már kilencévesen regényeket írt, irigyelte azokat a rabokat, akik börtönben írtak, mert megmaradt a kötelességük, hogy megváltsák kortársaikat, viszont nem kellett érintkezniük velük. Ugyanő vélekedett úgy kilencévesen, hogy az ember vagy Istennek ír, vagy az embertársainak, „én úgy döntöttem, hogy Istennek írok, felebarátaim megmentése érdekében.” Az általam olvasott hazai kortárs írók túlnyomó része beéri az irónia, a szarkasztikus gúny vagy a

halálközeli szürkeség eszközeivel, kellékeivel, ezekkel zsonglőrködik.

Kosztolányi egyik novellájának részlete – Ádám gépészmérnök. Ádám okos ember. Ádám nem olvas verseket – össze-cseng Magnus Enzensberger Darwinról írott versével: *Szegényke, jegyzi meg kertésze, / csak ácsorog és hosszan bámul / egy napraforgót. / Lenne csak valami dolga, / jól érezné magát azonmód.*

Körülbelül ilyen az átlagember (a körülírhatatlan átlagember) vélekedése művészetről, tudományról, művészekről, tudósokról. A művészet popularizálódása nemcsak azt jelenti, hogy művészetnek neveznek nem művészi produktumokat. Nemcsak azt, hogy pár évtizede még játékfilmként elkönnyveltet ma művészfilmnek titulálnak, és kis híján megkülönböztető karikával és figyelmeztető szöveggel látják el a képernyőn, a vásznon, hogy csak művészféleknek ajánlott. Nemcsak azt, hogy ma a művész és „átlagember” közötti különbséget áthidalandó, mindenki úgy érzi, hogy csak elhárítás kérdése, és művész lehet.

Ha nem tudjuk lehozni az eget, a poklot kell felemelnünk – biztatott Vergilius, de korántsem biztos, hogy kételyek nélkül kellene engedelmeskednünk.

György Péter esztéta írta valahol a Kádár-rendszerről: „Giccsadót vetettek ki a leányregényekre, és a Párt kötelességének érezte, hogy milliók olvassanak Tolsztojt.” A szocialista rendszer, amelynek elmúltával sokan szemére vetették, hogy írókat, költőket hallgattatott el (meglepő módon ki nem adott, letiltott műveik nem kerültek elő sosem), sok mindennel vádolható ugyan, de az olvasók kezébe kerülő könyvek némi előzetes szelektálása mellett, inspirálni próbált mindenféle eszközzel, ezek egyikeként a könyvek olcsóságával, művészi produktumok befogadására. Ma a legszembetűnőbb reklámok inspirálnak (vagy nem).

Amíg nem mindnyájan ugyanazt felejtjük el, addig nincs semmi baj, vélekedett valaki optimistán.

Pontosan behatárolhatatlan, mikor szűnt meg az irodalomban és más művészeti területeken olyan művek megírása, lét-

rehozása, alkotása, amelyekben a befogadó olvasó, hallgató, néző olyan hősökre lel, akikkel azonosulni tud, azonosulni vágyik, és olyan antihősökre, akiket elítél.

Pár évvel ezelőtt, egy nagy könyves vetélkedő egyik fontos tanulsága az volt, hogy a felnőttek mekkora nagy számban jelöltek meg meséket kedvenc olvasmányukként. Feltehetően azért, mert a mesék még képesek azonosulási vágyuk kielégítésére (még ha az említett felnőttek esküvel vallanak is, hogy nincs is erre irányuló vágyuk).

A huszadik század végén induló társadalmi változások, például a magától lebomló szocialista rendszer aktuális eszméinek és hőseinek deheroizálása, bizonytalaná tették a posztszocialista államok polgárait és művészeit egyaránt. A lebomlás skizofrén módja, avagy a régimódi gobelineken látható gombolyag és az azt lebontani igyekvő, játszadozó macska egy és ugyanaz volt ebben a folyamatban. A nyakukba zúduló szabadság váratlan-sága, a demokrácia lehetősége meglehetősen összezavarta az erre váró állampolgárokat, akikre Mahatma Gandhi igazsága vitathatatlanul érvényes, „nem felszabadulni nehéz, az a nehéz, hogy a szabadságunkkal tudjunk mit kezdeni.”

Egy taxisofőr adta elő monológját egy utazás alatt, ő önnönmaga hőseként élte az életét, és a rendszerváltozás előtti évtizedekről az volt a véleménye, hogy mocskos, tetves rendszer volt, és amikor behívták katonának, ott ő is mocskos, tetű lett. Utálkozva

beszél a cigányokról, zsidókról, arabokról, kommunistákról és liberálisokról, színes bőrűekről, homoszexuálisokról, az ég tudja, kik maradtak ki a sorból. Szerinte a legtöbb ember nem tudja, miért született a világra. De én tudom, jelentette ki magabiztosan, én a DNS-emet átörökíteni születtem.

Az elmúlt évtizedek bizonytalansága, abban a kérdésben is, hogy mikor és hogyan kezdődjön az ország történelme, felismerhetően kártékony hatással volt a művészekre és a művészetekre. Aki nem hiszi, olvasson külföldi kortárs irodalmat, hogy a markáns különbséget felfedezhesse.

A rendszerváltás utáni kultúrpolitika beemelt olyan művészeket a repertoárba, akik addig könyvtárak zárolt anyagában vagy anyanyelven még meg sem jelenve, 1945 óta várták a feltámadást. Örkény István egy interjúban így jellemzi az 1945 előtti időszakot: „A Horthy-Magyarország ma már egészen elképzelhetetlen. Szégyenfeltja volt a világnak, Európának, hogy ez itt létezhetett, ez a teljesen abszurd, középkori, nyomorral, éhséggel teli, és körülötte egy vékony réteg luxusa, hatalma, sógor-komasága. Elképesztő világ volt, amit felidézni sem lehet egy beszélgetésben.”

A rendszerváltozás utáni években ennek a kurzusnak a szellemiségét beszabadítva csatlakozhattak halott írók az élő magyar irodalomhoz, amely ettől a szellembeáramlástól ugyanúgy megosztottá válhatott, mint a politikai alternatíváktól vagy azok hiányától megbokrosodott állampolgárok sokasága. Az írók tehát, hosszasan elemezhető okokból, ma nem teremtenek hősokeket, még olyan figurák is ritkán téblábolnak itt-amott, akikkel minimális szinten lehetne azonosulni, akik megérdemelnének akár csipetnyi empatikus szimpátiát, amit az irodalmi művek szereplőinek élethelyzete sok esetben még indokolna is. A gyakran feltett kérdésekre: az irodalom tükrözi-e a hősök nélküli valóságot, tükröznie kell-e ezt a valóságot, kitől érkezhettek felelet? Igényelnek-e hősokeket az emberek, ha nem nyilvánítják ki a vágyukat erre, dolguk-e íróknak, költőknek, rendezőknek, bármilyen rendű-rangú művészeknek, hogy ezt az igényt megteremtsék?

Évtizedekkel ezelőtt, amikor a Földön 2-3 milliárd ember élt, hatalmas hír volt, ha valaki saját élete kockáztatásával megmentett egy másik embert, újságok, rádió, televízió foglalko-

zott a hírrel. Ma közelítünk a 7 milliárdhoz, ez a túlszűfolttség értéktelentette-e el az emberi életet? *Nem úgy van most, mint volt régen, / nem úgy van most, mint volt régen, / nem úgy van most, mint volt régen, / nem az a nap süt az égen, / nem az a nap süt az égen.*

(Daloljunk-e keservest, ringó csípővel jobbra-balra kicsit lépve, lassún forogva?) Leértékelődött a személyiség is, vagy csak az élet értékelődött le? Tudósok felfedezték, hogy a rovároknak is van személyiségük. Mihez kezdünk ezzel a hírrel? A továbbiakkal, amelyek búzagalászban, mohaszálban, mérges galócában felfedezett személyiségről tudósítanak?

„Nem az ember, hanem az emberek lakják ezt a bolygót. A Föld törvénye a pluralitás” – írja Hannah Arendt filozófus, ezt a törvényt hányan fogadják ma el? Mástól olvasom: az állat érzel, az ember érték. Elfogadhatjuk-e ezeket a megállapításokat, biztosak lehetünk bármiben? Mennyire fontos a biztonság? A valahai hősök egyik fontos jellemzője, hogy biztonsági zónájukból lépnek ki a veszélyes zónába, sommás meghatározás szerint a kényszer teremti a hősokeket. *Nem mintha isten vagy / hő akarnék lenni. / Mindössze fává lenni, / évszázadokig teremni, / senkit nem bántani.* (Czeslaw Milosz)

Ryszard Kapuscinski írta évekkel ezelőtt, hogy „a fiatalok körében egyre inkább dominál a komputer-magatartás. Nem közönséges, apatikus várakozásról van szó. Ez inkább

figyelmes várakozás, de csakis várakozás. Hogy valaki mond valamit. Valamihez kedvet csinál. Ez a magatartás a befogadásra hangolt ember, a hallgató, a néző magatartása. Ugyanúgy, mint a komputer esetében, minden remekül fog működni, de csak akkor, ha valaki lenyomja a megfelelő billentyűt.” Ugyanő állapítja meg, hogy a művészet krízise a befogadók passzivitásán múlik, azon, hogy nem akarnak részt venni a közös alkotói folyamatban. Nem véletlenül találták meg hősiüket például Harry Potterben gyerekek és fiatal felnőttek milliói. „Nem az határozza meg, kik vagyunk valójában Harry, hogy milyen képességekkel születünk, hanem hogy milyen döntéseket hozunk.” Teremthet-e hősiüket a mai művészet, még ha jelen idejű valóságában nehezen talál is?

„A világ jelen pillanatban visszafejlődik. Míg az '50-es és '60-as években jelentett például valamit az emberiség, ma már szerintem senki nem tudja definiálni. Egyre kevesebb az egyén, egyre nagyobb a tömeg. Megdőbbentő, hogy felnőtt egy olyan generáció, amelyet semmi nem érdekel. Őket nagyon könnyű irányítani a fogyasztói társadalom égisze alatt”, így Alfonso Cuarón filmrendező. Ki másnak (villódzó nyíl mutat rájuk), mint a művésznek kell felráznia, ha másnal nem, megfelelően megfogalmazott, megfelelő tartalmú kérdésekkel másokat. De milyen alapon várnánk el emberfeletti erőfeszítéseket ez ügyben éppen tőlük, ha másoktól nem? Feltornázhatja-e magát a művész az ítélkezés olyan erkölcsi magaslatára, hogy Platónra gondoljon, amikor dolgozik: „Egyetlen olyan város sem élhet békében, bármilyen törvényekkel rendelkezik is, amelynek lakosait az evésen, iváson, testi örömeiken kívül nem érdekel semmi más.”

Legelérhetőbb alanyként magamtól kérdezem: szükségem van-e még hősiükre? (Szívesen kérdeznék másokat is.) A még szócska fontos, valahai ártalmas függőségem beismerése. Infantilis sóvárgásom zörgősre száradt morzsa-e, bútorraktárban árválkodó sublót fiókjában? Tétovázok, türelmet kérek.

Mint kiderült, nem végezhettem széles körű kutatást, másoknak mekkora az igényük hősiükre, akikre felnézhetnek, akikkel azonosulhatnak. Létezhet-e békésebb társadalom, mint amelyik nem igényli a hősiüket, nem teremt olyan szituációkat, amelyekből olyan művek születnek, a mélyben vagy felszínen gomolygó konfliktusokról, mint a *Közjá-*

ték Vichyben vagy *Az ötödik pecsét*? Van-e megnyugtatóbb annál, mint hogy nem bukkannak fel erkölcsi dilemmák, senki nem kényszerül calais-i polgárokként döntéseket hozni? Soha nem remélt erkölcsi magaslatról tekinthetünk vissza elődeink túlbonyolított életére, hiszen a mi életünknek, döntéseinknek súlya nincsen?

Meseterapeuták riasztó tapasztalatoikat is gyűjtene manapság, gyakran szembesülve gyerekek negatív szereplőkkel való azonosulásával. A gyerekek gyakran okként említik a pozitív hősiük unalmasságát. Szüleim nemzedékének, saját nemzedékemnek nagymamáinagypapáin próbáltak, próbálnak nosztalgizálva könyveket nyomni unokáik kezébe, hasonló választ kapva jutalmul. Lehetséges-e, hogy az unalmat árasztó hősi szót, mint értelmezhetetlent, végleg törölni kell, vagy átgondolni, mit is jelenthet ma? Hősiük-e az áldozatok, csupán attól, hogy áldozattá váltak, hősiük-e a harcosok, mindegy, miért harcoltak, harcolnak, hősiük-e vagyunk-e mindannyian akármilyen életünknek?

Videofelvétel készült ámokfutó gyilkosról, aki berontott egy zsúfolt előadóterembe, fel a pulpitusra, pisztolyal hadonászva, amíg mögé nem osont a függöny mögül egy hónaljáig érő, pici nő, és a kézitáskájával tarkón nem vágta.

Milyen pillanatok szülik meg a hősiüket? Találjunk-e hősiüket? Teremtünk-e hősiüket? Hiányoznak-e a hősiük?

Babits Mihály szerint a magyar tragikus hősök bűne legtöbbször nem a cselekedet, hanem a mulasztás volt. A hősök egyik ismérve talán éppen az, hogy hiányzik belőlük a jóra való restség? Ki mulaszt most? *Néha el-elbóbiskolok / a legkiválóbb társaságban, / s ha a hőst keresem magamban, / egy gyáva, kiről mit sem tudtam, / az én porhüvelyembe bújva / ezernyi óvintézkedést tesz. // ... // Bármelyik könyvet olvasom, / fényes hősöket ünnepelnek, / kik mindig biztosak magukban, / s halálosan irigylem őket; / s a golyófütyös filmek láttán / irigykedem a bőszt lovasra, / sőt, még a lovát is csodálom. / De ha a hőst hívom magamból, / előbújik a lusta vénség, / így nem tudom meg, ki vagyok, / hányan vagyok s hányan lesziünk még.* (Pablo Neruda)

József Attila utókorának alakjaiként higgyünk-e neki, aki az *Ars poetica* című versében így ír: *Én utánam repes a hűség. / Én értem sír, kit esz a rák. / Énbennem öleli meg hőset / az újnak készülő világ.*

Egy másik versét józanul így fejezi be: *nem muszáj hősnek lenni, ha nem lehet.*

Svédországban évek óta ünnepelik a hétköznapi hősöket, hogy ne sikkadhassanak el tetteik, bemutatják őket televíziók, újságok, hogy lássa őket, halljon róluk ország-világ, az egyik díjátadó szerint: „hogy senki ne mondja többé: nem tehetek semmit – mert igenis, mindenki tehet valamit.”

Számos országban működik My Hero Project, a létrehozók szándéka szerint hátrányos helyzetű gyerekek számára indított program, amely példaképek felmutatásával szeretne inspirálni. Megválok néhány feledhető percre a cinizmustól és szkepticizmustól, megfeledek életkoromról és a világ életkoráról, hősöket kezdek sorolni. Hőseim közé sorolom – kezdhetném a mitológiáknál, de a szennyes vagy keletkezésekor még buborékmentesen tisztának hitt eszmékkel megterhelt huszadik század tart rabságában mindhalálig – James Meredith-t, az első színes bőrű egyetemistát, aki egyszemé-

lyes békemenetével bemerészkedett a tiltakozó fehérék közé, Rosa Parksot, aki először ült le a fehérék számára fenntartott helyre buszon. Maximilian Kolbét, Chihune Sugiharát, Janusz Korczakot, és számos, nevét nem ismerem bújtatót, akik ajtót nyitottak az üldözötteknek, bárhol, bármikor. Tamási Áron helyét, hazáját kereső Ábeljét, Balázs József magyarjait a *Magyarok* és a *Fábián Bálint találkozása Istennel* regényekből, Felméri Kázmért Karácsony Benőtől, William Wharton, Grigorij Csuhráj háborúra kényszerített kiskatonáit, Alice Walker *Bíbor színének* Celie-jét. Nagyanyámat, nagyapámat, számos tiszteletbeli, fogadott családtagot (de teljességre törekedni édes álom).

Megmagyarázhatatlanul nem hagyhatom ki a szófiai állatkert két szarvasát és egy muflonját, akik kóbor kuttyák támadásakor nem fajokra jellemzően, remegő lábú áldozatként viselkedtek, mint elpusztult tizenhárom társuk, hanem szembeszálltak a kuttyákkal, s végül elűzték őket.

A kényszer szüli a hősöket? *Felettünk éj. Égő csillaghad, / fojtó és halott lila ég. / Utánunk vasroncsok maradnak / és kiröhög pár nemzedék.* (Tadeusz Borowski)

A fekete lyukak a világűr részei, mindent elnyelnek, és belőlük semmi nem tud visszatérni.

Idegenek

„A mai átlagember identitásérzését onnan szerzi, hogy egy nemzethez tartozik, nem pedig abból az érzésből, hogy »embergyerek«. Objektivitását, azaz értelmét eltorzítja ez a fixáció. Más szempontok szerint ítéli meg az »idegent«, mint saját klánjának tagjait. Gyanakvással tekint azokra, akik nem ismerősek a vér és a föld köteléke révén. Az a személy, aki még nem szakította el magát a vér és a föld kötelékeitől, még nem született meg egészen mint emberi lény; képessége a szeretetre és az értelemre megnyomorodott; sem saját magát, sem embertársait nem a maguk emberi valóságában éli meg.

A nacionalizmus a mi vérfertőzés-, bálványimádás- és tébolyformánk. Éppúgy, ahogy a mások szeretetét kizáró, egyetlen személyre irányuló szeretet valójában nem szeretet, országunk iránti szeretet, amely nem része egyúttal az emberiség iránti szeretetünknek, szintén nem szeretet, hanem bálványimádás”. Erich Fromm nemzetekről, országokról, népekről beszélve, nyilvánvalóan gondol olyan társadalmi, vallási és más csoportokra, amelyekben valaki másságát, valakik másságát fenyegetésnek élik meg, akkor is, ha létezésük nem jelent veszélyt. Elég annyi, hogy más, hogy idegen, az idegenséget, bonyolultnak látszó, valójában egyszerű szempontok szerint, ezek a kirekesztő csoportok állapítják meg róluk.

Magyarországon (is) akadnak még vidékek, ahol az odaköltözőket évtizedek után is gyűttmentnek hívják, megelőlegezve azt a valótlanságot, hogy aki nem ott született, hanem úgy települt oda, akármikor odébbállhat, nem véve komolyan az ott élésből eredő kötelezettségeket. A társadalmi, politikai, vallási és megszámlolni ki győzné alapokon szerveződött csoportok bunkerbiztonságú fallal veszik körül magukat, az általuk idegennek bélyegzettek ellen. Bármikor hajlanak rá, hogy saját csoporttársaikat is kitaszítsák a falon kívülre, ha a többség létrehozta normákat nem tartják be, vagy nem tudják betartani, vagy lehetetlen betartani. Kiközösítés, elüldözés, eltüntetés, megsemmisítés, retorziók sokasága vár arra, akit idegennek nyilvánítanak. Az idegen pedig csak ellenség lehet.

Csak addig vagyunk idegenek, ameddig nem döntünk másképp – állítja Kojak nyomozó (füle mellé tűzött nyalókával).

Megszabadulhat-e ellenségképétől az, akinek legfőbb viselkedésformája a bűnbakképzés, saját hibáinak külvilágra, másokra kivetítése, legfőbb mozgatója pedig az önmagával szembenézéstől, az önvizsgálattól, önkritikától való félelem? Az önkritika felhívás a változásra, az emberek többsége pedig semmi máshoz nem ragaszkodik annyira, mint a birtokláshoz, akár saját személyiségük állandóságának birtoklásához. Ők megsemmisülésként élik meg a legkisebb változást is hibátlanak vélt személyiségükben, életelveikben, tudásukban, hitükben. Megismertetni velük idegen elveket, tudást, hitet, nem rájuk erőszakolni, nem elfogadtatni, csupán megismertetni, olyan merénylet, ami megtorlást követel, ezeknek az idegenségeknél az eltüntetését.

Hol kereshetnénk adatokat arról, hogy a mítoszokká finomodott történelem hány idegennek minősített áldozatot követelt, mielőtt az áldozatok módszeres számlálásába kezdett az emberiség? Hányan pusztultak el régi korokban azért, mert megláttak valami újat, létrehoztak valami újat, amire a többség képtelen volt? Híres embereket emlegetünk, akik másféle származásuk, gondolkodásuk, viselkedésük miatt végezték száműzetésben,

inkvizíciók kínzóeszközeiben, válogatott halálnemekben, emberélet nem elég felsorolni, mennyien, egyenként megemlékezni az idegennek minősített névtelenekről lehetetlen.

Hol érzi magát otthon? – kérdezték valakitől, azt felelte, vagy mindenütt, vagy sehol. „*Honvagy gyötör!*” *Milyen silány / kis ál-sóhajtás ez a mondat! / A sorsom mindenütt – magány. / Nem édesmindegy, hol szorongat?* (Marina Cvetajeva)

Hol érzi magát az ember összkomfortosan a hihetetlen gyorsasággal szaporodó, hétmilliárdos tömegben? Min múlik, hogyan tarthatja számon magát, illetve minek minősítik mások, őshonosként vagy idegenként, befogadottként vagy gyűttmentként él valahol, vagy örökös száműzöttként, hivatásos menekülőként?

Anais Nin írja a következőket: „Abban az országban, ahol nem adnak módot bekapcsolódnom a szellemi vérkeringésbe – hiába fogadnak el papíron állampolgárnak –, emigránsnak érzem magam”.

Lénárd Sándor 1951-ben vándorolt ki Rómából Brazíliába, pár év múlva a következő mondatot választotta mottónak egyik könyvéhez: Jó helyen vagyok.

Aki nem maradhat szülőföldjén, elmenekül (a disszidál, emigrál szavakat a határok változásai, feloldásai idejétmúltá változtatták), vagy vállalja sorsát, még ha annak végzeteségével számot is vetett. Ismertek anekdoták emberekről, akik maradtak ott, ahol születtek, de a történelem abszurditása lehetővé tette, hogy egymás után három országban is élhessenek, ahogyan változtak közben az államhatárok.

A Szovjetunió felbomlása után húsz évvel azért őrizte valaki régi gépkocsiját a garázsban, mert a kerekekben még szovjet levegő volt. Jugoszlávia említésekor (bármelyik) utóállam, egykor jugoszláv polgárának, nagy valószínűséggel könnybe lábad a szeme.

Hazájukból kiűzöttek ragaszkodnak megmagyarázhatatlanul erősen a hazához – közhelyes hasonlattal, anyjához gyermek, akit az előbb náspángoltak el, mégis az elnászpángoló-nál keres vigaszt. *Mi annyian vagyunk csak összesen, / amennyi*

nyi ember Londonban lakik. / Miért, hogy ezt nem felejthetem, / míg hallgatom a város hangjait? / Nagy város, nagy nép. Itt az idegen / öt világrésznek érzi kapcsait. / Vendégük vagyok. Jól bánnak velem. / Mint gyógyfürdőben, úgy nyújtóztam itt. / De mit tudhatnak rólam? S mit tehetnek? / Ha nem is angolok, de angyalok / lennének, mit jelent rokontalan / nyelvünk, szívünk nekik? Itt életemnek / egyetlen titka és értelme van, / az, hogy magyar vagyok. (Vas István: *Titok*)

Nem lényegtelen sem az ok, amely miatt költözni kell (újabb eufemizmus a menekülésre), nem jelentéktelen a fenyegetettség mértéke sem, nem elhanyagolható a sürgettség.

Amerikában mindazoknak, akik valaha önként vágta a nagy kalandba, hogy új földrészen kezdjenek új életet, hatalmas energiát, hosszú távú kitaratást kölcsönzött saját bátorságuk. Két népcsoport kivétel az ott élők közül, az indiánok, akik őslakosként megnyomorító kisebbségbe szorultak, és az afro-amerikaiak, akiket rabszolgának hurcoltak oda, hogy aztán állatoknak, vadaknak titulálva őket, felmenthessék a hódítók magukat bármilyen vádalól, hiszen nem tartoznak közéjük, emberszámba sem kell venni őket.

Ellenségeink eltárgyasítása vagy démonizálása fontos mozzanat, utána probléma semmi, ember így már nem embernek farkasa. Jelentősen megkülönböztet bennünket, hogy önként választhatjuk-e meg életünk színterét, választásra kényszerülünk-e, vagy nincsen választásunk.

Seneca több érvet keresett arra, hogy száműzetése Rómából (nem mellesleg teszi, amit a fiúknak tennie kell, megnyugtatja az anyját, hogy ne féltse) miért nem tragédia, megírja anyja vigasztalásául: „Varro, a legkiválóbb római tudós, elegendő vigasztalásnak hiszi, hogy bárhova hajt a sors, valamennyiünkre azonos természettörvények érvényesek mindenütt; Marcus Brutus pedig elegendő vigasztalásnak hiszi, hogy aki száműzetésbe megy, magával viheti erényeit. Mégha valaki ezeket külön-külön nem is tartja alkalmasnak a száműzöttek vigasztalására, nem tagadhatja, hogy a kettő együtt módfelett hathatós.”

Az elhagyott huszadik századról jellemző fényképet keresve, nagy valószínűséggel olyat választanék, ahol emberek vonulnak elcsigázva országutakon, mögöttük füst és romok, az arcukon fáradt bizonytalanság, beletörődés, talán itt-ott felvillanó, alig látható reménykedés. Félő (állítom visszafogott tartózkodással, mintha nem tudnánk biztosan), hogy a huszonegyedik század máris biztosított hasonló fotókból elég anyagot.

Az ember (általánosító feltételezéssel élek, hogy akadnak hasonlóan működők) hajlamos azt hinni, bizonyos történelemig vagy bizonyos életkoráig, amíg meséken gyarapodó naitítását ki nem növi, hogy a világ halad valami felé. Egyszer mindenféle szörnyűségnek vége lesz, otthonra talál mindenki, senki nem veszélyezteti mások otthonát, rend lesz, az a jóféle, otthonos rend, amit akár békének is hívhatunk. Jó volna ebben hinni, jó volt ebben hinni.

Vas István-idézet ismét: *Kihunyt már minden villany és dereng a ködben a hit: / Tudom, valahogy, valahol majd beszámíttatik, / Hogy itt éltem és egyszer sem akartam élni máshol, csak itt.*

Lénárd Sándor szerint a honvágyról „többet írtak a költők, mint a lélekbúvárok. A honvágry betegek nem is igen járnak lélekbúvárokhoz, mert nem hiszik, hogy meggyógyulhatnak, ha ízekre szedetik tudatukat, s a tudat alatti alagsort. Pontosan tudják, mi fáj és miért, s azt is, hogy a baj okának ismerete csak annyira segít, mint a pestises betegen, ha megmutatják neki a bacillus képét.” Az emigránsok beolvadásáról, hazájuktól való teljes elszakadásáról, illetve annak eléréséni nem tudásáról arányaiban kevés az irodalom, a haza szeretetéről bőségesebb.

Dzsafar Panahi iráni filmrendező, amikor hat év börtönbüntetésre ítélték, hazaellenes propaganda miatt, a következőket mondta: „Szeretem a hazámat, itt maradok, itt akarok élni és dolgozni. Szeretem a hazámat, és ezért a szeretetért keményen megfizettem, de szívesen megfizetem még egyszer.”

A szenvedélyesen szeretők csalódása a legnagyobb, szeretetük tárgya lehet akárki, akármi, akár a haza is. A honvágyat érezheti bárki saját hazájában is, saját hazája után.

József Attila, *Íme, hát megleltem hazámat* verse csak az egyik a be nem fogadottságról, a közösséghez való kapcsolódás vágyáról, annak lehetetlenségéről valló számtalan vers közül: *Egyedül voltam én sokáig. / Majd eljöttek hozzám sokan. / Magad vagy, mondták; bár velük / voltam volna én boldogan.*

Radnóti Miklós *Nem tudhatom...* című versét 1944 januárjában írta, a hazáról, amelyik kivetette magából, elüldözte, megalázta, megölte. Az ember (bújok ismét az általánosítások személytelensége mögé) egyre ritkábban érzékenyül el, versek olvasása sem ürügy, ha mégis megtörténik, ne küzdjön ellene.

Jorge Semprunnek tizenhat évesen kellett Spanyolországból Franciaországba menekülni, a köztársaság bukása után, és leírja, hogy miként hasított belé a fájdalom, amikor rossz franciasággal kiflit kért egy pékségben, és a pékné, spanyolsága miatt, durván utasította el.

Talán Camus írt arról a spanyol katonáról, akit ugyanebben az időben látott Párizsban: „Spanyol katona a vendéglőben. Nem tud franciául, emberi melegségre vágyik, amikor megszólít. Estremadurai paraszt, a köztársaságiakkal harcolt, koncentrációs táborba került Argelesbe, beállt a francia hadseregbe. Amikor Spanyolországról beszél, a spanyol ég fénylik a szemében. Egy hét eltávozást kapott. Kiruccant Párizsba, és Párizs néhány óra leforgása alatt összezúzza. Francia szó nélkül bolyong a metróban, idegen, idegen minden, ami nem a hazája. Akkor fog örülni, ha viszontlátja majd az ezredtársait. És ha meg kell dögölnie az alacsony ég alatt a sárban, hazájabeliek lesznek az oldalán.”

Török Sándor ír a kitett gyerekekről: „...milyen nagy sarzsi kitett gyereknek lenni. Minden igazi mese, legenda, vallásos mítosz jól tudja ezt, kitett gyerekek Jancsi és Juliska, – s szenvedéseikért gazdag jutalmat kapnak –, kitett gyerekek Remus és Romulus – a kitett gyerekekkel mindig valami rendkívüli történik, az egzisztenciálisan életveszélybe kerülőkkel, a be nem fogadottakkal. Minden mesében a hatalom üldözi őket, a kitetteket – üldözi a »szokott pimasz« sötét értetlensége – a törvény és így tovább.”

Károlyi Mihály politikus 1946-ban tér vissza Magyarországra, 26 év után: „Amikor fáradt fejemet végre lehajthattam a párnára, valahogy teljesen irracionálisnak, álomszerűnek éreztem, hogy Magyarországon vagyok. Egy dolgot biztosan tudtam: történjék bármi, soha többé nem leszek emigráns.” De emigránssá vált ismét. „Az ember cselekedeteit többnyire nem értelmi megfontolások, hanem vérmérséklete és érzelmei határozzák meg. Ez az oka annak, hogy az egyes ember életében azonos jellegű cselekedetek és momentumok ismétlődnek többször, és ezek határozzák meg az ember egyéni sorsát. Az én sorsom az volt, hogy hontalan legyek.”

Amikor Nyikolaj Bergyajevet kiutasították a Szovjetunióból, ahogyan írja, nem politikai, hanem ideológiai okokból, „...úrrá lett rajtam a bánat. Nem akartam emigrálni, visolyogtam még a gondolatától is annak, hogy emigránssá váljak”. Úgy gondolta, már születésétől idegen világba tévedt, és átutazónak érezte magát mindenütt.

Christian Morgenstern a hazatérésről ír így: *Ember, vándor / Maradjak? Nem! / Felejtés – ím a szó, / s feledtetés! meghalni szíveikben... / bár mennék százezer mérföldre innen, / nem lennék ennél jobbat, ringató; / mert lásd, az „én” hazám, az fáj nekem. // Ó, messze hon! / zárt csárdák végzete! / hát senkisémet tanít meg új beszédre? / ha másért nem, hogy hazatérjek végre, - / egy napra, hogy te lennék végre: te! / egy napra csak, hogy lenne otthonom! / Légy néma hát! / hisz jól tudod, ki vagy... / kit mindig búcsú leng körül, a méla, / azt vándorként lehet szeretni néha, / de otthont nem lel, bár hazája nagy, / mert egy otthont ismer csak: önmagát.*

Idős ember visszaemlékezéseit néztem, hallgattam egy dokumentumfilmben. Beszélt arról, milyen körülmények között hurcolták el a családját Auschwitzba, miután végig kellett néznie édesapja agyonverését, milyen gyötrelmek után, hogyan tért haza egyedül, mert rajta kívül nem maradt más élve. Tárgyilagosan mesélt minderről, az arca sem rezdült. Amikor arról beszélt, hogy a házukhoz érve idegeneket talált ott, akik beköltöztek oda, és megtartották a régi kutyát, Buksit, aki nem ismerte fel őt, akkor csuklott el a hangja, akkor tört rá a sírás, amit visszafojtott gyorsan, fegyelmezetten.

Emlékezzetek, Buksi kutyák, otthonokra és otthontalanokra, hazákra és hazátlanokra. Ne feledkezzetek meg rólunk.